

БОКОКОТОРСКО ОРУЖАРСТВО У ПРОШЛИМ ВЕКОВИМА

У културно-историјске знаменитости Боке Которске, које би требало да добију и одговарајуће значење и место у нашим данашњим сазнавањима о вредностима и лепотама овог делића Југославије, безусловно би се морали убројити и производи бококоторских мајстора оружара, споредо са делом жетара. У музејима и приватним колекцијама у Боки Которској, а нарочито у Котору, као и у Београду, Загребу, Сарајеву, Цетињу, похрањене су многобројне творевине тих, до сада углавном непризнатих, вештака из домена примењене уметности.

Највише оружја сачувано је из друге половине XVIII и прве половине XIX века — хладног и ручног ватреног оружја са системом палења на кремен — из времена када је у Котору, Рибнику и Херцег-Новом радио велики број мајстора оружара, који су задовољавали нарасле потребе за оружјем Црне Горе пре свега, а затим и житеља њихових места, бококоторских села и рибака и пријатеља у Херцеговини. До нас је допримили број примерака оружја из ранијих векова, за које би се са сигурношћу могло тврдити да су рад ломајућих мајстора.

Из те групе сачуваног старијег оружја требало би на првом месту навести већ толико лута помињани мач из Музеја у Перасту, који је наводно припадао Вуку Бранковићу, а који је, такође наводно, Перасту поклонио Никола Зрински. Мач представља комбинацију италијанског јелноштргог сечива из друге половине XVI века, кренице истог порекла из прве половине XVI века и раскошне дршке стилизованог арапско-мароканског типа, украсене драгим и позудрагим камењем и оковима од сребра. Такав тип дршке је, изгледа, ुшао у инвентар производа бококоторских оружара током XVII века и то, с једне стране, посредством северно-талијанских оружарских пентара који су радили оружје за домаће трупе у Млетачкој Далмацији, а с друге стране, базирајући се добрым делом на традицијама изrade спичног типа дршке на средњовековним кордама. У нешто модифицираном облику таква дршка се налази на бокељ-

ским сабљама из каснијег времена, као и на палошима, врсти једиосеклих мачева, у знатно поједностављеном облику. У сасвим скромној варијанти таква дршка се налазила и па тзв. албанским мачевима, који су улазили у обавезно изоружање појединих градова у Млетачкој Далмацији крајем XVII века.

У Поморском музеју у Котору похрањен је болеж који је израдио Митар Петров 1700. године. По техничким својствима и обликом припада типу италијанских болежа из друге половине XVII века, а но украсима, који су изведенни нијелом из сребрној основи — античке завојите линије са лалама — и крсницом у облику змије са шаљивим камењем, приближава се арапско-медитеранском кругу врскавања и укуса.

Такође у Поморском музеју у Котору налазио се и најранији сачувани примерак пиштоља пелешице из првих десетина XVIII века. Он је технички савршен и мајсторски украшен сплетом елемената из европског и левантинског барока, уз обавезни нијело, при чemu су сви мотиви још увек распоређени у правилној симетрији која подсећа на ренесансна решавања плоха.

У ране примерке требало би убројити и две цеви пушака цефлердара које се налазе у приватном поседу. На једној пушци, која је рађена 1855. године, како је записано на механизму за складање, налази се цев, рад херцегновског пушкара Вукомана из 1706. године. Према натпису на цеви та некадашња пушка је припадала Мијагу Комненовићу, уваженом и богатом становнику Топче. Сачувана ће представља најстарији, до сада пронађени, примерак цеви пушке кремењаче цефлердара у Југославији и носи све особености, тада још увек у Херцег-Новом присутне, турске применене уметности. Друга цев се такође налази на пушки цефлердару из прве половине XIX века. Њу је израдио мајstor Никола Дучић 1750. године за известног Јовића Новљаница. Непосредно пошто је начинио ту цев Никола Дучић је умро; у попису становништва Топче из 1758. године наведене су „сироте Николе Дучића“. Ова цев представља најбоље сводочаштво високог умећа херцегновских пушкара из прве половине XVIII века.

На основу до нас попрлог хладног и ручног ватреног оружја могло се сазнати и утврдити да су битне карактеристике тог оружја, израђеног у оружарским радионицама у Котору, Перасту, Рисну и Херцег-Новом у дугом временском току, биле висок ниво техничког умећа, прецизност израде и раскошан изглед. За то оружарство је посебно била карактеристична типолошка ујединаченост истих врста оружја.

У типолошком погледу примерци бокељског хладног оружја — пожеви, једно време и мачеви, сабље и палочи — поседују доста особина истоврсног оружја израђеног у италијанским оружарским радионицима, пре свега у северној Италији. Иако под извесним утицајима северно-италијанског начина израде ручног

внатреног оружја са системом насељења на кремен, а нарочито Бре-ше, бокељски пистоли „деченице”, витке кубуре са малом јабу-ком, које се када називају и „златке”, дуге пушке „танчине” или „арнаутке”, пушке цеферџари, са богатим украсима од се-дефа, изједначују се изгледом са северно-албанским и источно-херцеговачким, у зависности од типа који се израђује. На тај начин образован је један посебан круг Јадранско-мединтеранског оружарства, али и са видљивим локалним обележјима. Као и у ове две области и на творевинама из Боке Которске уочљиви су складно уједињени и у целини прештетени утицаји Истока и Запада, али они су овде претворени у хабитус који је геничан само за Боку.

Тој типичности у знатној мери су допринели и бокељски златари који су украшавали оружје веома допадљивим оковима од сребра и позлаћеног сребра, уз додавање обавезног нијела. По финоћи и раде њихови једини конкуренти, али без употребе нијела, у украшавању заједничких врста оружја, били су златари из Скадра и јелиним делом из Сарајева у XVIII веку. Карактеристике рада бокељских златара на оковима оружја, у глобалу узето, састојале су се у примени орнаменталних решења која припадају мешавини стилова, почев од левантинског и чистога барока с реминисценцијама из ренесансне, касне готике, па чак и антике, уз општа места из балканског репертоара мотива, потпуно у складу са укусом света одгајаног у сferi мединтеранско-оријенталних утицаја.

Многобројни су стицаји околности који су условили да се постигне високи технички квалитет израде, леп изглед, типолошка уједначеност оружја исте врсте, као и типичност. Ту би на првом месту требало убројити луку традицију израде оружја у Боки, првенствено у Котору, колико је то сада познато. Она се у овом граду одвијала без временских прекица. Стари мајстори су преносили своја знања својим помоћницима, они су га усавршавали, попуњавали и даље предавали, а у склацу са владајућом климом у глобалном систему, култури и тамо постојећим субкултурама.

Према непотпуно сачуваним которским архивским књигама и подацима из Дубровачког архива, у Котору су у првој половини XV века радила, поред оклонара, штитара, мајстора за самостреле, бројних ковача, и 24 мачара, не рачунајући шегрте. То је било више него у Дубровнику у то исто време — тамо их је било 18, а Дубровник је тада био један од најважнијих оружарских центара на Балкану. Бројност мајстора, која је један од предуслова и за добијање квалитетних израђених, била је ту заступљена и у каснијим вековима. На пример, у прве две деценије XVIII века ишло је кроз которску канцеларију осам мачара, односно сабљара, а то сигурно није било и њихово коначно бројно стање.

Фрагментарност сачуваних података не значи да оружарске делатности није било и у Перасту. Рисну и Херцег-Новом у средњем веку и на прелазу у нови век. Јевлија Челебија је записао у другој половини XVII века да је у Рисну раније била веома развијена израда барута, а знатна производња оружја у XVIII веку и у првој половини XIX века, која је тамо постојала, морала је почивати на некаквим основама.

Исти је случај и са Херцег-Новим. Херцег Стјепан Косача је покушао да организује радионицу за израду оклопа, а оружје се сигурно ковало и украсавало у том граду за време турске власти. Нажалост, турски извори су нам још увек испознати. Оружарство, тачније производња ручног ватреног оружја са системом паљења на кремен, почела је да буји у Херцег-Новом с освитом XVIII века, када је овај град и његово подручје дошло под управу Венеције. У току овог столећа ту су радила 22 пушкарске радионице, у Котору их је било 16 мада се Котор сматрао главном оружницом Боке Которске. У по следу ручног ватреног оружја он поново задобија примат у ириој половини XIX века, а у интеракцији са борбама за слободу у Црној Гори. Котор је постао највећа радионица пушака и пиштола кременјача и тада је у цјему радио 29 пушкарске радионице.

Нема никакве сумње да се оружје радило и у Перасту. Тамо је, како је већ речено, створен и посебан, специфичан за Пераст, тип дршке мача, који је већ крајем XVII века био поznат и ван Боке Которске. У Великом Каштелу у Стону и у тврђави Корупи у Малом Стону пописано је 1689. године 1140 мачева са пераштанском дршком.

Други важан чинилац у развоју бокељског оружарства произазио је из географске положаја Боке. Заштита њених житеља, који су пловећи морима или крећући се копном упознавали људе и нарави других јемаља, утицала је у знатној мери бржој циркулацији по пореклу разних културних добара, струјању нових идеја, ширењу хоризоната. У инвентарима оружја Боке с краја XVII и из првих деценија XVIII века забележене су северноафричке, немачке, италијанске, албанске пушке, уз бројне пушке без мањих ознака, брешенски пиштоли, морешки бодежи, итд.

При свему томе значајну улогу су имале и постојеће демографске и етничке структуре у Боки Которској. После окончања морејског рата, када је део Боке који је до тада био под Туракима припао Венецији, почeo је да се мења етнички и демографски састав. Уз Италијане, који су службом или својим пословима боравили у бокељским градовима, малог броја Албанаца, Грка и уз резиденцијалну популацију Словена, цивилизованих у медитеранском значењу појма, људски и економски потенцијал Боке почeo је да представљају досељеници из Црне Горе и Херцеговине. Сви су они стизали са својим потребама

и жељама, али и са својим навикама. На то су морали да реагују тадашње занатлије, не заборављујући и своје обавезе према својим старијим купцима, навикнутим на друге типове оружја и другу врсту украса на њима. Тако су се уз мачеве „скјавоне”, мачеве „на италијански начин” или „all’usanza” користили и јатагани. Уз обичне пушке, затим оне намењене лову, лову на птице, срећу се и пушке рађене „на словенски начин” или „на турски начин”, финекзије „alla turchescha”, затим оне од љубичасте тканице са срменим везом, или од ирвеног самта, такође извесног срмом.

Са досељеницима су у Боку Которску пристизали и мајстори оружари, означени понекад у документима турским терминима: туфекџије, бичакшије. То су били добри мајстори који су донели своја умеша стечена у значајним оружарским центрима централног Балкана, као што је, на пример, била Фоча, где су се у многобројним радионицама израђивали првокласни јатагани и копије раскошних турских пушака. Мајстори су стизали и из Мостара, Требиња, Подгорице, такође значајних средишта за израду хладног и ручног ватреног оружја у европској Туркој. Они су унели у Боку Которску тип пушке кременјаче зван цефердар, који постаје особеност пушкарства Боке.

Пушка кременјача с именом цефердар је била позната у Херцеговини већ у другој половини XVII века, наводи се у једној опоруци из Мостара 1685. године. Четири године пошије, 1689. забележена је у Которском архиву поводом плачке трговаца из Фоче и пушка звана цефердар. Већ у првим годинама XVIII века она је била уobičajena u Боки: „пушка у просто народном говору назvana чефердан”, како је означен у једном которском запису из 1713. године.

Пушка цефердар представља најизразитији пример успешног спајања Истока и Запада. С Истока је преузета цев, раскошно украсена, механизам за окидање и име, а из Италије тип кундака, тзв. француски кундак, украси од селефа, који су се током времена мењали, као и десоративни метални укови.

Такве пушке радили су, дакле, у прво време придошли мајстори. Према непотпуним подацима из Которског архива у Котору је било у XVIII веку од 16 пушака шесторо из Подгорице, четворо из Старе Црне Горе и један из Фоче. У Рисну се у то време такође помиње пушкар из Подгорице, а у Херцег-Новом је од 22 пушака петоро било из Подгорице, из Фоче један и тринаест из Херцеговине. Поред заједничког територијалног порекла, сви ти мајстори су били и сроднички повезани, крвним везама или браком и кумством, што је делом и довело до типолошког изједначавања истих врста оружја, које су они радили, у различним местима Боке Которске.

При избрајању детерминарајућих чинилаца, важних за развој оружарства у Боки Которској, потребно је поменути и оружје које је Венеција намењивала свим тада постојећим стањима и привременим војним формацијама. То је било оружје истог типа као и у Млетачкој Републици у то време: пиштоли које је радио Pietro Bella, мајстор из познате оружарске породице из Бреше, мачеви скјавоне, мачеви звани „вуковци”, пушке чуvenog пушкарa Lazara Lazzarinia из Бреше. То оружје је делјено одредима војника стационираним у градовима у Боки, као и цивилима, одраслим мушкирима, који су имали одређено војне обавезе. Приликом испитивања свих странаца, настањених у Котору, 1738. године, Јаков Маруди из околине Скадра је изјавио, поред остalog, да у кући има једну пушку коју је добио од државе, јер је уписан у бомбардијере.

Истовремено с оружјем италијанског типа и израде Венеција је лиферовала у Боку Которску, као восталом и у Далматију уопште, пушке, пиштоле и мачеве, специјално рађене за домаће трупе. То су биле пушке кремењаче „alla albanese”, на албански начин, а кол најпознате као пунчке танчице или арнаутке. Пиштоли кремењачи „alla albanese” у Боки Которској су се звали леденице, а у подручјима са пушкарима албанског порекла „целине”. Затим су испоручивани и мачеви, такође „alla albanese”, који у многоме подсећају на бокељске палоше. Ти унети примерци оружја, који су током дугог низа десетљица пристизали у знатном броју, послужили су домаћим мајсторима као узор за даље репродуковање, уз домаће варијантне детаље, а исто донекле и окови на том оружју.

И пајзат, постојала је и трговина, дозвољена или противзаконита: импорт из Италије готових производа или само цеви, механизма за окидаше и сечива.

Током времена у склону свих тих околности стварали су се специфични бококоотрски типови оружја, јединствени за цело подручје. Они су били препознатљиви не само по типу, већ, пре свега, по богатој сребрном жицом таушираним цевима пушака и пиштола, корицама хладног оружја које су биле целе прекривене сребрним оковима, каткал с урезаним именом власника и годином израде, и оковима на хладном и ручном ватреном оружју од сребра, често и позлаћеног, са шијелом, коралима, а у ранијим вековима и са драгим и полуулрагим камењем.

У целини узето, сви производи бококоторских оружара: мачеви, сабље, болежи, ножеви, палоши, пушке, цефердари и арнаутке, пиштоли и леденице и златке, као и оружни прибор — фишеклије, зејтинлије, арбије — поседују све особености усавршеног техничког знања мајстора, прецизност њихове израде и раскошност изгледа. Сви ти вешти ковачи и таушери, одлични и префињени златари, творци тог оружја, стварали су мала ремек-дела која се могу убројити међу најлепшије примерке

хладног и ручног ватреног оружја са системом палjenja на кремен, које је у прошлим вековима рађено у оружарским центрима централног Балкана. Зато они заслужују да им се поклони пажња и вредновање које им сигурно припада.

* * *

Овај сумарни преглед бококоторског оружарства у прошлости базиран је на необјављеним документима из Которског, Херцгновског и Дубровачког архива, мојих личних сазнања до којих сам дошао током вишегодишњег проучавања оружарства у југословенским земљама у протеклим вековима, као и на подацима из релевантне литературе. Студија о херцгновским пушкарима у XVIII и XIX веку биће објављена у следећем броју часописа „Бока“. Посебно ће бити обрађени и которски оружари и златари у прошлости.